

DİLİMİZE BULAŞANLAR

Hayati Develi

- Her felaket dilimize yeni kelimeler katıyor. Felaketlerin veya felaket korkularının insan zihninde beklenmedik bir uyanıklığa ve dikkat yoğunluğuna sebep olduğu söylenebilir. Zihnin bütün hücreleriyle kendini korumak için açık olduğu bu zamanlarda yeni kavramlar doğuyor, günlük dile yeni kelimeler katılıyor. Bu yeni kelimeler, öyle yeni yapılmış sözler de değil. Belli bir meslek grubunda bilinen kelimeler, o mesleği icra edenlerin dilinden günlük dile yayılıyor; bir anlamda da avamileşiyor. Bunların çoğu terim / ıstılah dediğimiz söz varlıkları. Terim ise belli bir bilim dalının kavramlarını, nesnelere, fiillerini ifade eden kelimeler. Terimler, sadece bir bilim dalının uzmanları arasında dolaşan sözler olarak kalınca kendi esrarlı dünyalarında var olmaya devam ediyor, o meslek uzmanlarının gizli dilinin anahtarları gibi müphem, biraz kışkırtıcı ve her zaman koyu bir sisin içinde duruyorlar. Ne zaman ki herhangi bir sebeple bu sis ortadan kalkıyor, o kelimeler günlük dilin ortak malı, avami söz varlıkları oluveriyorlar; bütün karizmaları kayboluyor. Popüler sporlarla ilgili yüzlerce kelime, sadece bu sporlar popüler oldukları için günlük söz varlığımıza girmişlerdir. Taç'ı (touch), korner'i (corner), ofsayt'ı (off-side) bilmeyen erkek yok gibidir. Hava ulaşımı on beş sene öncesine kadar yalnızca varlıklı olanlarımızın tercihi iken bugün her şehre her öğrenci, her asker, her amca, her teyze uçakla gitmeye başlamış; check-in'ler, boarding'ler, baş üstü dolabı, taksi, park pozisyonu... gibi yerli yabancı sözler de hepimizin kelime dağarcığında yer edinmiştir. Sekseninde bir ninenin, dedenin üniversite öğrencisi torununa "Evladım, acele edelim de havaalanına erkenden varalım, check-in bitmeden, boarding tamamlanmadan uçağa bine-

lim, sonra baş üstü dolaplarında çantamızı koyacak yer kalmıyor. Bir de acil çıkışta otursak ne iyi olurdu, diz mesafesi daha iyi oluyor...” demesini yadırgamayız.

Bilgisayar terimleri de öyle değil mi? Yediden yetmişe her birimiz, temel bilgisayar terimleri konusunda uzman olduk. Uzman olmadık hadi ama bu aletler, bu sistemler hayatımızın her yerine girdikçe bunları ifade eden kelimeler terim olma lüksünü, süsünü, cakasını kaybedip sıradanlaşiverdi. Tabii, günlük dilimiz biraz da böyle zenginleşiyor. Dilimizin zenginleşmesini, insanların daha çok kelimeyle meramlarını anlatmasını hep isteriz. İsteriz de sık sık da tartışırız. Bunlar alındığı yerden geldiği gibi mi dursun? Fransızcaysa Fransızca, İngilizceyse İngilizce mi olsun? Hatta yazılışlarını bile değiştirmeden öyle dursunlar mı? Yoksa bunların en azından imlalarını değiştirelim, yapabiliyorsak da Türkçeleştirelim mi? Bu konuda, her türlü dil durumuyla karşılaşılıyor. Kelime bir başka dile ait, ne yazılışı ne söylenişi değişmeden geliyor. Kelimenin yazılışı değişiyor, söylenişiy-le geliyor. Kelime Türkçeye aktarılarak, çevrilerek geliyor. Kelime alındığı dildeki biçim ve edasını değiştirmeden gelince bazen kızıyoruz, yok mu bunun Türkçesi diye bağışmaya başlıyoruz. Türk Dil Kurumu uyuyor mu, diye söyleniyoruz; bazen de o yabansı hâliyle kullanılmaktan âdeta gizli bir zevk alıyoruz; hele başlangıçta o terimin kullanıldığı alanın uzmanıysak “Aman efendim, bu çevrilemez, bütün dünya buna bunu diyor!” savunmasına geçiyoruz; o yabansılık bizim uzmanlık ayrıcalığımızın biraz daha sürmesini sağlıyor. Kimi zaman güzel çevirilerle karşımıza çıkıyor bu terimler, hiç yabancılik çekmeden aramıza karışıyorlar. Kimi zaman ise bizden gibi görünse de bir acayip uzaklık, soğuklukla geliyorlar; sanki nesebi gayrisahih veledizina gibi, sevimsiz... Öyle veya böyle hepsi dilde yerini alıyor.

Mart 2020’den beri gündemimizi, günümüzü ve hayatımızın her şeklini dolduran, değiştiren, işgal eden virüs salgını da böyle bir dil etkisine elbette sebep oldu. Bugünlerde cansıparane çalışan, yorulmak bilmez bir gayretle kendilerini hastalıkla mücadeleye adayan tıp bilimi uzmanları, doktorlarımız, eskiden beri biraz terminoloji konusunda elegant takılmayı severler. Aldıkları ağır ve zorlu Latinize ve son zamanlarda İngilize (Bu terim de yeni oldu.) tıp literatürü eğiminin yorgunluğunu biz biçare dostlarından bizi bu terminolojinin altında ezerek çıkarırlar âdeta. Kalın tıp literatürünü bir tarafa bırakalım; Prof. Dr. Mehmet Oğuz Yenidünya’nın *Hastanelerdeki Kelimeler* (Şule Yayınları, 2015) isimli hoş okunur kitabını tavsiye ederim. Dilimizin dönmediği, anlamını bilmediğimiz servislere gitmek, tedavi usullerine boyun eğmek, yazısını sökemediğimiz için oku-

ma zahmetine girmediğimiz doktor reçetelerini (Allah'tan teknoloji sayesinde bundan kurtulduk: Şimdi sadece telefona gelen şifreyi okuyoruz ilaç almak için.), okuyup da anlayamadığımız ilaç prospektüslerini, maruz kaldığımız ruh veya beden terapilerini atlatıp taburcu da olabiliriz, gözü yaşlı sevenlerimizi bu dünyada bırakıp eks de olabiliriz. Bilim nereden geliyorsa onun kelimeleri de geliyor. Düne kadar -iyye'lerle biten servisler şimdi -loji'lerle bitiyor. Peyami Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* bayağı muammalı bir roman adı oldu. *Algoloji, hematoloji, jinekoloji, perinatoloji...* daha neler! Hele şu *nefroloji* var ya... Alakası yok ama hep *nefret* kelimesini çağrıştırıyor ilk anda zihnimde. Bunların yabansılığının, bilinmezliğinin yanında *yenidoğan, kulak-burun-boğaz, kadın doğum, iç hastalıkları* gibi terimler; ilkokul çocuğunda bile tanıdık bir anlam alanı açıyor.

Batılı anlamda tıp bilimi bizde Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane ile ve Fransızca başladı. Sultan II. Mahmud mektebin açılış konuşmasında; eğitime bir süre Fransızca devam edileceğini, terimlerin Türkçeleştirilmesi ve ders kitaplarının yazılmasından sonra adım adım Türkçeye geçileceğini vadedmişti. Ancak bilimi üretmez, hep kullanıcı durumunda kalırsanız terminolojinizin yerliliğini de sağlayamazsınız. Peki, bilim Batı'dan geliyor ve bu evrensel bir dildir, deniyorsa Latin-Grek-Anglosakson kökenli terminolojiyi kabul edelim. Sorun yok, bir derde düştük mü onunla ilgili her terimi öğreniyoruz. Ne demiştik, insan zihni felaketler sırasında daha canlı çalışıyor. Bu konuda anlaştık ama bir taraftan da öz Türkçeciliğimiz devam ediyor. *Hemşire*'ye (< Farsça "kız kardeş") bir karşılık bulamadık, hatta bunun erkek olanına da *hemşire* demeye başladık. (Doktor yardımcısı denemez miydi?) Hemşire kartını göstererek halk otobüsüne binmeye çalışan ve bu yüzden darbedilen sağlık personeli bile oldu. İlaç'a *em* demiyoruz ama nedense yüzlerce yıldır kullandığımız *teşhis*'i bırakıp *tanı* demeye, hastalıklara tanı koymaya başladık. Yerleşti mi? Epeyce... Bir tıp merkezinde görmüştüm: *Âcil Girişim Odası!* Allah Allah, girişimin acili ne oluyor ve hastanede ne işi var derken anladım ki "Acil Müdahale" anlamında kullanılmış. Oysa *girişim*, teşebbüs için önerilmiş ve yayılmıştı. Teşebbüs'e girişim derken müdahale'ye de girişim demek, dilde bir anlam karmaşasına yol açmayacak mıydı? Girişimci iş adamı derken müdahaleci mi demek istiyoruz veya "Bir kısım demokrasi düşmanları meşru yönetime karşı askerî müdahale girişiminde bulundular." dediğimde "askerî girişim girişiminde bulundular" mı demiş olacağım? Terminoloji netlik ister, bulanık ve karmaşık terimlerle bilim yapamazsınız.

Ya bu salgının dilimize bulaştırdıkları? *Pandemi, epidemi, salgın, bulaş, filyasyon, entübasyon, entübe, immün, immün sistem...* Kimisi oradan bu-

radan kimisi Türkçeden kimisi yerli yerinde kullanılırken kimisi yanlış ve yersiz kullanılan sözcükler... Başlangıçta yadırgarken yavaş yavaş öğrenmeye, biz de laflarımızın arasında bu kelimelerle kelam etmeye başladık mı? Bunların hiçbirisi dilimize yenice girmiş değil. Tıp bilimiyle uğraşanlar bunları zaten kullanıyorlardı, günlük dile girmesi yeni oldu.

Vaktiyle bir grup karar alma mevkisindeki hekime “oral patoloji” yerine “ağız patolojisi” denmesini önerdiğimde ciddi muhalefetle bunun tıp bilimine ne kadar aykırı olduğu tepkisiyle karşılaşmıştım; bu tecrübem yüzünden yukarıdaki kelimelerin kullanılışı üzerinde biraz düşünülse dediğim profesör hekim arkadaşlarımla olası tepkileri ve itirazları yüzünden ağzımı bile açmadım. İlgili bakanımız “filasyon” kelimesinin ne kadar güzel, anlamlı, yararlı olduğunu vect içinde anlatınca da bu kelimelerle ilgili tek söz etmemeye karar verdim. Daha doğrusu vermiştim. Lakin Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Politikaları Kurulunun söz konusu kelimelerle ilgili Türkçe önerilerinde bulunduğu haberini sosyal medyada okuyunca birkaç satır yazmadan edemedim. Hayatın evlere hapsedildiği bir dönemde söz konusu Kurulun ilgi alanına giren kütüphane, müze, konser salonu, sergi salonu, arkeolojik ören yeri gibi mekânlar kapandığı, her türlü kültürel faaliyet de kısıtlandığı ve dil konusu da her yerde konuşulabilecek bir konu olduğu için bu konularda açıklamada bulunma vazifesini deruhte etmeye vakit bulduğu anlaşılıyor. Oysa bu Üst Kurulun müteselsilen yetki alanında bulunan Türk Dil Kurumu gibi bu işle görevli bir müessesemiz de var.

Kurulun sözü geçen kelimelerle ilgili önerilerde bulunma teşebbüsü (Bu girişim mi oluyor, müdahale mi şimdi?) dil hassasiyetinin bir göstergesidir. Belki dile bulaşan yanlış ve yabancı unsurlara karşı atılması gereken bir adımdır. Ne var ki verilen karşılıkların ikisi dışında yerinde olmadığı görülüyor. Bunu yerinde gördüğüm karşılıklardan başlayarak açıklayayım.

Pik (< peak) kelimesinin doğrudan tıpla, sağlık bilimleriyle ilgisi yoktur; zirve veya doruk demektir. Bunun enfeksiyonun yayılmasının en yüksek noktasını ifade etmek için kullanılması gereksizdir, yerinde olmayan bir alışkanlıktır.

Enfeksiyon ise iyi kötü mürekkep yalamış birinin bileceği bir kelimedir. *Bulaş* kelimesi, enfeksiyon karşılığı üretilmiştir ama Türk Dil Kurumunun sözlükleri de dâhil yaygın hiçbir sözlükte bulunmaz. Kelimedeki gariplik, fiilin yalın şeklinin isim olarak önerilmesinden kaynaklanıyor sanırım. Fiilden isim yapmak için yeterli sayıda ekimiz varken yalın şeklin önerilmesi, kendi kelimemize karşı bir yabancılık duygusu uyandırıyor, yadır-

gatıyor. Enfeksiyon için *bulaş* şekli türetilmiş, enfekte = *bulaşlı*, *bulaşmış*; enfekte olmak = *bulaşmak*; septik = *bulaşlı*. Bir de *kontaminasyon* var, bulaşmak fiili ile ilgili, buna da *bulaşma*, *bulaşım* karşılıkları önerilmiş. Tıp bilimcileri sık kullanmakla alışmış olabilirler ancak *enfeksiyon* = *bulaş* yapısı Türkçe için yadırgatıcı bir yapıdır. *Bulaş* veya *bulaşım* daha uygun olurdu. Bir de herkesin konuştuğu medyalarda bu söz *salgın* anlamında kullanılıyor ki sapla samanın karıştığı bir durum ortaya çıkıyor.

Droplet'i ben bu arada hiç duymadım, hep *damlacık* olarak duydum ve hep ne güzel bir Türkçeleştirme olduğunu düşündüm. Eğer TV programlarına Amerika'dan filan katılan ve ana dili Türkçe olan hekimlerimiz bunu kullanıyorsa bunu alışkanlık saymak gerekir.

Pandemi, salgın demek değil: *salgın* = *epidemi*. Epidemiyoloji veya salgın, sınırları belirli bir alanda enfeksiyonun yayılmasını ifade ediyor. Ancak salgın ülkeler arasında yayılır, birden fazla ülkeyi etkisi altına alırsa *pandemi* oluyor. Buna salgın diyemeyiz, başka bir şey, belki *genel salgın* denilebilirdi.

Gelelim *entübe* (ve *entübasyon*), *immün* (ve *immünite*) kelimelerine. Kültür ve Sanat Politikaları Kurulunun bunlar için önerdiği karşılıklar yerinde değildir. *Entübe*; solunum demek olmadığı gibi isim değil, sıfat-fiil yapısındadır. Bunun isim şekli olan *entübasyon* için *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu*'nda (Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu, 2. baskı, 2007) "borulama" karşılığı verilmiştir. Solunum sıkıntısı çeken hastaya solunum desteği vermek için boru takılmasını ifade eder. "Durumu ağırlaşan hastaya boru takıldı veya ... hasta borulandı" demek, bizim delikanlı halkımıza biraz ağır gelecektir. Doktorlarımız da bunu muhtemelen kaba bulurlar. Her ülkede birkaç binle sınırlı bir cihaz için (solunum cihazı) kendimizi çok yormasak da tıp bilimciler bunu kendi aralarında kullanmaya devam etseler bizden bahsederken entübasyon için "yapay solunuma bağlamak", entübe için de "yapay solunuma bağlı" deseler olmaz mı?

İmmün (< immune) kelimesi için önerilen *bağışıklık* kelimesi de dil bilgisi bakımından yanlıştır. *İmmün* sıfat şeklidir; *bağışık* demektir. *Bağışıklık*, *immünite*'dir. Bir hastanın immünitesinin zayıf veya iyi oluşundan bahsedebiliriz. Bir hastalığı daha önce geçirdiyse umumiyetle *immün* yani *bağışık* olursunuz. Bazı üniversitelerin sitelerinde gördüğüm *immün sistem* = *bağışıklık sistemi* karşılığı da yanlış. *İmmün sistem*; hastalıklara karşı bağışık, dirençli sistemi ifade ediyor.

Filiyasyon (< Fr. filiation) için önerilen "türevsel" karşılığı da doğru görünmüyor. *Türevsel*, sıfattır; *filiyasyon* ise mastar ismi. *Filiyasyon* kelimesi için merhum Şemsettin Sami Efendi, ilgili sözlüğünde "Evlatlık, bünüvvet. Te-

selsül, zürriyet. İrtibat, teâkub” anlamlarını veriyor. Bu bir enfeksiyonun yayılma zincirinin takibi anlamına geldiğine göre, bizi ilgilendiren son iki anlam: İrtibat, teâkub. Pekâlâ, bunun için “irtibat taraması” veya “irtibatlandırma” gibi bir karşılık verilebilirdi. İÜ Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Nedret Kılıçeri Hanım, bazı hekimlerin kullandığı “temas takibi” tamlamasının filiyasyonu tam olarak karşıladığını haber verdi.

Şu *izolasyon*'a da temas etmezsem gündemin kelimeleri eksik kalacak. *İzole* ve *izolasyon* da bugünlerin revaçta kelimelerinden. Bu ikisi de *entübe* ve *entübasyon* yapısında. *İzole*, “izole edilmiş” demek; *izolasyon* ise işin adı. TDK'nin sözlüklerine baktığımızda *izolasyon* (< Fr. isolation) için genel sözlükte “yalıtım”, *izole* için “yalıtılmış” karşılığının verildiği görülür. *Yalıtım* ise genel anlam olarak “Elektrik, ses ve ısı akımını engelleme, izolasyon” olarak tanımlanmıştır. Buna biz “su akımını engelleme”yi de eklemeliyiz. Nesebi biraz belirsiz olan *yalıtım* kelimesini TDK'nin genel ağ sayfasında terim sözlüklerini de seçerek arattığımızda kelimenin *Hemşirelik Terimleri Sözlüğü*'nde, tıp bilimi içindeki anlamlarıyla verildiği görülüyor: “Bulaşıcı hastalık taşıyan kimseyi sağlam insanların arasından ayırarak hastalıkların yayılmasını önleyen korunma yöntemi, karantinaya alma”.

Durum açık: Genel dilde *izolasyon* ve *yalıtım* daha çok elektrik, su, ısı ve ses etkileşimini kesme anlamında kullanılırken ve *yalıtım* da pekâlâ yerleşmiş, bilinen bir kelime iken tıp alanında *izolasyon* = *yalıtım* karşılığının oturmamış olduğu anlaşılıyor. Bir genel dil konuşuru ve gözlemcisi olarak ben de bu kelimeyi daha çok inşaat sektörü bağlamında anlıyorum. Bir hasta için *yalıtım* veya *yalıtılmış* demek alışılmadık, hatta uygunsuz geliyor bana. Peki, bu iş için eskiden beri kullandığımız *tecrit* kelimesi ne güne duruyor? İnsanı dış çevresinden ayırma ve etkileşimini kesme söz konusu olduğunda en uygun kelime *tecrit*'tir. Bunun karşılığı olarak önerilen *soyutlama*, tıp alanı için alışılmadık gibi görünse de felsefe ve başka sosyal bilimler alanında alışılmış bir kelime.

Toplumun nesnelere ve kavramlar için hangi adları kullanacağına kurumlar ve kurullar karar veremiyor; yerli tecrübemize göre, zorlamayla ancak bozulma gerçekleşiyor. Dili yönlendiren, biçimlendiren toplumun ta kendisi, toplumu oluşturan ortak zihniyet ve eğilimler. *Filiyasyon* ve *entübasyon* daha havalı, daha bilimsel, daha evrensel geliyorsa ne boru ne borulama, ne irtibat ne alaka işe yarar. Yabancı kelimelerle de *enfekte* olmaya devam ederiz.